

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2018.2\(30\).146550](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2018.2(30).146550)

УДК 340.121 + 348.819

Сергій Шевцов

ПРАВОСЛАВНА ПРАВОВА ТРАДИЦІЯ

Стаття присвячена загальному огляду історії формування православної правової традиції. У статті розглядається історія виникнення правових норм та їхньої кодифікації, позначені основні етапи цього становлення та деякі характеристики церковної правової системи. Історія правових джерел включає стислий огляд Давньої церкви, церкви періоду Візантійської імперії та сучасної Східно-православної церкви, в першу чергу з боку розвитку Української православної церкви.

Ключові слова: право канонічне, право церковне, норма, церква, канон, правило, закон, християнство, православ'я.

Незважаючи на свою давність, православна правова традиція зазвичай залишається поза увагою як богословів, так і юристів¹. Об'єктом уваги вона стає лише у кризові моменти, але навіть спеціалісти не знаходять єдності у підходах до тлумачення правових норм Східної Церкви². У даній статі нашою метою буде виявити деякі аспекти загального погляду на становлення та розуміння історії формування правової традиції у православному світі³.

Як добре відомо, первісної християнської спільноті було притаманне негативне ставлення до римського права і амбівалентне до права юдейського. Юдейська традиція містила виразну юридичну складову, християнство замість цього поставило питання про її духовне тлумачення, через що одним із перших питань християнства стосовно канонів було таке: якою мірою слід дотримуватися «закону» (тобто норм юдейської релігії) [29, с. 3]. Це питання стало предметом полеміки і причиною так званого першого «апостольського собору» (49-й або 51-й роки) [29, с. 7].

Процеси становлення норм церковного права у початковий період християнства залишаються малодослідженими⁴ через складність встановлення обставин їхнього виникнення у відокремлених первісних християнських громадах та їхнього конкретного змісту з причин вкрай обмеженої кількості джерел («Дідахе» кінець I – початок II ст., лист Варнави сер. II ст., «Дидаскала» сер. III ст. тощо) [29, с. 9–10].

Первісні християнські громади мали потребу у нормативній регуляції свого життя, але ця регуляція не відбувалася шляхом накладення на такі спільноти загально-абстрактних церковних законів. Визнані на той час літургійні практики поступово набирали сили і надавали легітимності початковим церковно-правовим нормам, які були переважно пов'язані з пошуками форм праведного життя вірних. Легітимізація норм відбувалася через встановлення їхнього зв'язку з апостольським минулим, а також через

введення колишніх прецедентних правових рішень у контекст моральної есхатології [29, с. 16]. Це був дуже важливий крок у визнанні легітимності юрисдикції Церкви.

Визнання християнства Римською державою суттєво змінило і його ставлення до права. Вже перший Вселенський Собор у Нікеї (325 р.) запропонував, окрім «символу віри», двадцять канонів церковного права [29, с. 17; 16, с. 68]. На той час вже існували також певні канони, сформульовані помісними соборами, а у подальшому чисельність канонів постійно зростала. Канони конституювали церковне право, але вони не були юридичними статутами або правовими регуляціями, головною їхньою функцією було застосування догматів Христа до повсякденного життя віруючого [27, с. 3].

Приблизно у 380 р. в Антіохії виникла збірка канонічних норм «Cognus canonis», яка складалася зі 193 канонів [24, с. 27 і сл.; 16, с. 61 і сл.]. Вона мала арианський характер і не містила у собі нікейського символу віри і канонів Нікейського собору. Пізніше у Сирії виникла інша збірка канонів – «Правила святих Апостолів», або «Апостольські конституції» – і містила 85 канонів, авторство яких приписувалося безпосередньо учням Ісуса Христа. Цю збірку осудив Трульський собор (691 р. або 692 р.), але деякі її норми були визнані канонічними та увійшли до церковного права. Жодної із названих збірок до нас не дійшло, але «Cognus canonis» став основою для складання наступних зводів церковних канонів [26, с. 115].

До VI ст. збірки церковного права склалися переважно за приватною ініціативою і характер викладу в них був хронологічним [24, с. 31 і сл.]. Перша спроба систематизованого викладу канонів з'явилася у VI ст. («Збірка 60-ти титулів») [24, с. 83 і сл.; 28, с. 37]. Є версії, що вона виникла під впливом кодифікації Юстиніана («Cognus iuris civilis», 529–534 рр.). Ця збірка також до нас не дійшла, але притаманний їй новий порядок викладення канонів сформував нову традицію написання збірок канонічного права, котрі довгий час не мали офіційного статусу, але канони, які в них викладалися, мали такий статус відповідно до їхнього походження [26, с. 116 і сл.].

Наприкінці VI ст. різниця нормативної бази і характеру розуміння канонічного права між помісними традиціями різних регіонів римської імперії стала чітко помітна. Це було пов'язано, перш за все, з фактом протистояння напрямів тлумачення у християнській догматиці, що вело до визнання деяких із них еретичними, відповідно, боротьби з ними, фактом, який, з одного боку, суттєво впливав на розвиток канонічного права, а з другого сам визначав місто права у церковному житті, бо канонічне право

розглядалось як важливий інструмент такої боротьби. Різниця між актуальними еретичними рухами на Сході та Заході сприяла розходженню норм канонічного права між Східною та Західною частинами імперії. Дві різних правових традиції у канонічному праві сформувалися задовго до формального розриву Східної та Західної християнських церков 1054 р.

Звичайна організація канонічного матеріалу на той час, коли Церква ще зберігала єдність, включала такі складові: 1) канони апостолів, 2) канони вселенських соборів, 3) канони помісних соборів, 4) канони Отців [24, с. 24 і сл.; 27, с. 12].

Розвиток канонічного права у Східній частині Римської імперії органічно продовжував традицію канонічного права давньої церкви. *Corpus canonicum* і Нікейський корпус, який був у його основі, довгий час не мали офіційного статуту, але його рецепція на Сході була швидкою і повною. У цьому аспекті історія візантійського канонічного права може розглядатись як історія розповсюдження і розвитку цієї збірки. Про його визнання свідчить посилення на нього з боку офіційної імперської ради на IV Вселенському соборі у Халкідоні (451 р.) [19, с. 111]. На цьому ж соборі були прийняті нові канони, один із яких підтвердив рішення II Вселенського собору (381 р.) про першість честі константинопольського єпископа щодо єпископа римського, «тому що місто це є новий Рим» [24, с. 64]. Це важливе рішення пов'язало церковно-адміністративне положення єпископської кафедри з політично-державним становищем міста. Свою чинність воно зберігає й дотепер, але має різні тлумачення, котрі сьогодні є предметом суперечок між Константинопольським і Московським патріархами.

Державне законодавство з церковних справ – особлива проблема, якої приділяють увагу майже усі дослідження церковного права. Воно з'являється не пізніше V ст., зокрема у «Кодексі Феодосія» (438 р.), першій офіційній збірці законів Римської імперії, шістнадцята книга була присвячена церковним питанням. У Кодифікації Юстиніана (529–534 рр.) справам церкви були присвячені перші тринадцять титулів першої книги Кодексу («*Codex constitutionum*»), а також деякі з його Новел («*Nouvellae constitutiones*»). Законодавчі норми церковного життя регламентують також інші світські правові імператорські збірки Візантійської імперії – «Еклога» (перша половина VIII ст.), «Прохірон» (879 р.), «Епанагога» (між 884 і 886 рр.) і «Василікі» (кінець IX ст.). Крім того, стосовно окремих питань імператори оприлюднювали так звані «новели» [26].

У другій половині VI ст. зроблена нова спроба систематизації канонічного права. Це – так звана «Синагога» (тобто «Звід») церковних канонів, розділених на 50 титулів, котру склав Іван Схоластик⁵. Систематизація канонів у цій збірці здійснювалася відповідно до структури церковної ієрархії, де під кожним

титулом (тематичні розділи) вибудовували такий порядок викладу матеріалу: канони апостолів (85); канони соборів (224); канони Василя Великого (68) [2]. Деякі канони, взяті з указаних джерел, були розподілені по різних «титулах», відповідно до певної тематики. Посилань на інші канони не було. Загалом у цій збірці зберігалася структура «*Corpus canonicum*» із деякими змінами, а саме: пролог(и), тематичний індекс, основний корпус, додатки [26, с. 118 і сл.]. Ця збірка мала суттєве значення для слов'янського світу, оскільки після її перекладу у IX ст. слов'янською мовою вона стала базовою для компіляції канонічного права Мефодієм [11, с. 58; 17, 83]⁶.

Наприкінці VI ст. було складено нову збірку, котра отримала назву «Синтагма канонів 14 титулів» і була значно більшою за обсягом й організована за іншим принципом. Чотирнадцять титулів мали кожен свій загальний тематичний напрям, крім того їх було розподілено на глави. Ця збірка містила посилання також на інші канони, котрі були означені за їхнім походженням. До її складу входили, поруч із традиційними, канони африканських помісних соборів та канони інших, окрім Василя Великого, Отців церкви. Найбільш імовірно, що збірку було складено у Константинополі. До нас текст не дійшов, але частково зберігся у «Номоканоні 14 титулів», для якого вона стала основою [26, с. 120; 28, с. 38].

Приблизно у той же час було складено два найбільш важливих і видатних збірника візантійського канонічного права – «Номоканон 50 титулів» і «Номоканон 14 титулів». Перший було створено раніше на основі «Синагоги 50 титулів» в Антіохії [26, с. 137; 2],⁷ другий – вже на початку VII ст. (між 612 р. і 619 р.) у Константинополі на основі «Синтагми» [26, с. 137]. Ці збірки поєднували у своєму змісті церковні канони і державні закони (номоси) стосовно церковних справ, тому пізніше, з XI ст., їх стали назвати «номоканони». Поступово цей термін набув такого розповсюдження, що його стали використовувати і для збірників тільки церковних канонів.

«Номоканон 14 титулів» був значно повніший за змістом, ніж будь-яка інша збірка [2; 28, с. 45]. Серед дослідників немає згоди стосовно авторства, але всі згодні стосовно того, як гарно автор володіє величезним матеріалом. Ця збірка стала найзнаменитішою та історично найбільш важливою подією у візантійському канонічному праві.

«Номоканон» складається із передмови та двох частин. Перша частина має назву «Номоканон» і містить чотирнадцять розділів, котрі розбиті на глави. Стосовно кожного питання наведено як церковні канони, так і світські закони. Друга частина «Синтагма» складена з власне церковних канонів у хронологічному порядку. Другу редакцію «Номоканона», котра дійшла до нас у декількох ізводах, було скомпоновано у 883 р. Цей текст можна вважати вершиною і завершенням формування канонічного права Візантії, бо жоден

із церковних законів після цього не був визнаний як канон [2; 28, с. 46]. На соборі у Константинополі 920 р. «Номоканон у 14 титулах» було затверджено як загальнообов'язковий для православної церкви [26, с. 138].

Хоча як церковна, так і державна законотворчість тривала і далі, але після IX ст. нові закони вже ніколи не набували статусу законів канонічного права.

Важливою віхою у розвитку східного канонічного права була поява коментарів до канонічного права як результату діяльності трьох найбільш видатних коментаторів XII ст. – І. Зонари, О. Аристіна і Ф. Вальсамона [11, с. 80; 27, с. 13; 25, с. 176 - 183]. Найбільш відомим є коментар О. Аристіна, а саме його тлумачення скороченого викладу канонічного права – «Синописис». Він став основою для «Кормчої книги». І. Зонарі належить історичне, догматичне і практичне тлумачення «Синтагми» – другої частини «Номоканону». Ф. Вальсамон, авторитетніший із коментаторів, запропонував коментар до усього «Номоканону 14 титулів» [11, с. 80; 25, с. 181]. Церква надала авторитет цим коментаторам і їхні тексти стали органічною частиною канонічного кодексу православної церкви.

У XIV ст. з'являються практичні посібники з канонічного права, найбільш відомим із яких була «Алфавітна Синтагма» (1335 р.) Матфея Властаря, у якій предмети регулювання розташовані згідно з грецьким алфавітом [25, с. 185-186; 10, с. 249]. Цей практичний довідник завдяки своїй компактності та зручності швидко став найбільш розповсюдженим «путівником» по канонічному праву.

Характер користування цими правовими канонами у Візантійській імперії залишається недостатньо дослідженим. У 1992 році вийшла збірка статей стосовно праворозуміння у Візантії IX–XII століть [23]. Майже кожна зі статей цієї збірки свідчила про дуже своєрідне юридичне мислення, яке було вкрай далеке від сьогоднішнього розуміння того, як слід орієнтуватися на право у повсякденній практиці. Але, наскільки мені відомо, цей напрямок досліджень розвитку не отримав. Розвиток канонічного права у східних церквах та його джерела до 1500 року розглянуті у статі Хуберта Кауфхолда [22].

«Номоканон у 14 титулах» також ліг в основу канонічного збірника новітнього часу – «Підаліона» («Кормча»), якого на межі XVIII–XIX ст. склали афонські монахи Никодим Святогорець та Агапій [1]. Його було надруковано у Лейпцигу в 1800 р., після чого багато разів передруковано. Ще раніше, у 1789 р., у Венеції була надрукована «Екзомологитарія» того ж Никодима Святогорця, котра стала загальноприйнятим керівництвом для духовників у Греції. У 1852–1859 рр. в Афінах вийшла друком шеститомна «Синтагма божественних та святих канонів», до складу якої увійшли «Номоканон у 14

титулах», «Синтагма» М. Властаря, тлумачення І. Зонари, О. Аристіна і Ф. Вальсамона, а також пізніші акти Константинопольської патріархії. Це видання і досі залишається найбільш повною збіркою канонів і церковних законоположень грецькою мовою.

Джерелом канонічного права для слов'янських православних церков було канонічне право Візантії, яке вони сприймали безпосередньо або через посередників, через механізми прямого використання або різних форм рецепції, і, на основі загальних принципів православного віросповідання, додавали до нього й свої власні норми.

Перша візантійська збірка канонічного права була перекладена слов'янською мовою у IX ст. Це був «Номоканон у 50 титулах» І. Схоластика, переклад якого традиція відносить до діяльності Мефодія [11, с. 64–85; 18, с. 83]. Він дійшов до нас у списку так званого «Устюзького» рукопису XVIII ст. Перший переклад візантійського «Номоканону у 14 титулах» було зроблено або на початку [14], або наприкінці X ст. [18, с. 90; 13, сс. 121 - 122, 127] у Болгарії, звідки він і прийшов на Русь (так звана «Єфремівська Кормча») [1; 18, с. 40].

Виключно важливою для всіх слов'янських церков була «Кормча книга» Сави Сербського (початок XIII ст.), до якої він включив передмови і систематичний вказівник канонів з «Номоканону у 14 титулах», «Синописис» Стефана Ефеського з тлумаченнями О. Аристіна та деякі інші джерела [18, с. 23, 29]. Ця збірка довгий час була у Сербії головним джерелом не тільки церковного, а й державного права. Звідти вона поширилася на Болгарію, а у 1262 р. список «Кормчої» було привезено до Русі, де на її основі виникло два фамільних (що походять від одного оригіналу) списків: рязанський та софійський. В основу перших було покладено саме переклад Сави Сербського, тоді як софійські варіанти мали за висхідний текст перший слов'янський переклад «Номоканону у 14 титулах», виконаний у Болгарії на межі IX–X ст., хоча й у цих «дочірніх» збірках вплив сербського тексту також є досить відчутним [18, с. 135 і сл.; 21, с. 19]. Їхня відмінність, окрім того, полягала у тому, що софійська «фамілія» (група) списків «Кормчої» як доповнення містила правові тексти руського походження, чого майже ніколи не траплялося у текстах рязанської гілки.

Серед інших текстів із канонічного права на Русі отримав розповсюдження «Номоканон», збірка грецького походження, що виникла не раніше середини XIV ст., а на Русі стала відомою з початку XV ст. Іноді її розміщували у кінці Великого Требника як певний додаток до нього. На відміну від оригіналу, це був скорочений звід норм канонічного кодексу, що отримало відображення у самій його назві: «Номоканон, сиріч Законоправильник, маючи Правила, за скорочення, Святих Апостолів,

Василя Великого та Святих Соборів» [11, с. 88].

Перше видання цього «Номоканону» («Законоправильнику») було надруковано у Києво-Печерській Лаврі в 1620 р. з передмовою П. Беринди, який, крім того, вніс до нього декотрі місця з французького видання Леунклавія «Ius graeco-romanum» («Греко-римське право») 1596 р., яке у православному світі отримало назву «Арменопул» (містило скорочений звіт канонів К. Арменопула). Невдовзі, 1624 р., вийшло друком друге видання, яке було здійснене З. Копистенським, а згодом, у 1629 р. – і третє, з передмовою тодішнього архимандрита П. Могили. Таке часте видання збірки свідчить про її затребуваність для церковного життя, підтвердженням чого стало перевидання останнього, могилянського видання, у Львові в 1646 р., вже з передмовою місцевого єпископа А. Желіборського [12, С. 55 - 59; 8, с. 89 і сл.]. У Москві «Номоканон» вперше надруковано у 1649 р. за другим київським виданням, але не окремо, а як додаток до «Требника». У 1651 р. вийшло друге його видання, а у 1658 р., за патріарха Никона – й третє, вже значно виправлене [11, с. 94].

Патріарх Никон робив суттєві виправлення і при виданні інших збірок. Так, вперше друкуючи у Москві у 1650 р. «Кормчу книгу», основою якої була рязанська редакція, він виправив у ній значну частину тексту і додав до нього суттєві додатки. Ця «Кормча» складається із двох частин, перша з яких містить «Синопис» із тлумаченнями О. Аристіна, І. Зонари та ще одного невідомого коментатора, а також додатки; основний зміст другої частини становлять переважно закони Римських імператорів [11, с. 94]. Ця Никонівська редакція «Кормчої» була знову видана з незначними змінами Святим Синодом у 1787 р. Доволі часті її перевидання тривали до 1839 р., і весь цей час «Кормча книга» залишалася головним джерелом канонічного права. Щоправда, канони у ній наводилися у скороченій формі (як у «Синопису»), а їхній переклад на старослов'янську багато в чому залишався незрозумілим і неточним.

Все це змусило православну церкву Російської імперії підготувати нове видання, по-перше, повного грецького тексту канонів, по-друге, їхнього більш досконалого перекладу, що надавався паралельно. Таке видання було здійснене у 1839 р. й отримало назву «Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних Соборів і святих Отців». Проте, оскільки до неї увійшов лише основний канонічний корпус, тоді як багато іншого правового матеріалу до цього видання не потрапило, то традиційна та добре вивчена «Кормча» все ж залишається частиною чинного у церкві права дотепер.

Ще одним джерелом канонічного права Руської православної церкви були законодавчі норми світської влади стосовно церковних справ – від перших княжих указів періоду Київської Русі до рішень обер-прокурорів

Святого Синоду у XIX ст. До цього ж матеріал канонічного права у різні часи доповнювався рішеннями помісних соборів (наприклад, такими, як рішення собору 1551 р., відомого як «Стоглав», або «Соборне Укладення» собору 1648–1649 рр.). Ці дві гілки джерел канонічного права – світську владу і церкву – не завжди вдається легко розділити, хоча створені ними норми залежно від часу й обставин створення, а також потреб сучасності, мають різний авторитет. Прикладом цього може бути «Регламент, або Устав Духовної Колегії» (зазвичай просто «Духовний регламент»), складений Ф. Прокоповичем, підписаний Освяченим Собором і Петром I та надрукований у 1721 р. Довгий час (у період так званої «синодальної епохи» в історії руської церкви) він існував як найважливіший церковно-правовий документ, а нині може вважатися лише пам'яткою права.

У 1879 р. було розпочато видання «Повної збірки постанов і розпоряджень по Відомству Православного Сповідання Російської Імперії» і до 1917 р. вийшло друком десять томів, що охоплювали період від часів Петра I до Єлизавети Петрівни. Для Російської православної церкви особливу вагомість на сьогодні мають акти Помісного собору 1917–1918 рр., а також Помісного собору 1990 р., на якому, серед інших, було прийнято рішення про надання Українській православній церкві незалежності та самостійності у її управлінні при зберіганні юрисдикційного та сестринського зв'язку з Московською Патріархією. На Архієрейському соборі 2000 р. був прийнятий «Устав Руської Православної Церкви».

Таким чином, канонічне право православної традиції складається із декількох різних за значущістю складових. Ядром цієї правової традиції є, безумовно, канонічний кодекс Вселенської православної церкви – правила Святих Апостолів, Соборів і Святих Отців, котрі включені у «Номоканон у 14 титулах», «Пиндаліон», «Афінську синтагму», а слов'янською – у «Книгу правил». Ці правила не можуть бути переглянуті, або скасовані як такі, що втратили силу. Для кожної окремої церкви другими за значенням вважаються ті церковно-юридичні джерела, в яких, зазвичай, регламентується устрій та управління Церквою, а також характер її ставлення до держави. Хоча ця традиція досить давня і складається з величезного за обсягом матеріалу, її правова систематизація вкрай далека від нормативних вимог, які прийняті сьогодні у правовій науці. Нормативна база православної Церкви натепер жодним чином поки що не відповідає критеріям завершеної та цілісної правової системи.

Примітки

¹ Мені невідома жодна з робіт, присвячених порівнянню правових норм, котра би містила у собі розгляд правової системи Православної Церкви. Це

стосується не тільки порівнянь норм та традицій світського права [4; 15, 6, 7, 9], але правових традицій взагалі, у тому числі релігійних [20].

² Слід відзначити, що кожен з курсів, присвячених церковному праву, відзначає факт недостатньої уваги і слабкої розробленості цієї правової системи [11, 16, 3]. Можливо, це пов'язано зі певною специфікою церковного права, яка визнається «особливою, самостійною гілкою права, яку не можливо віднести ні до приватного, ні до публічного права» системи [11, с. 16].

³ Стаття побудована на основі більш розгорнутого розгляду християнської правової традиції у нашій статті [17].

⁴ Давня християнська традиція залишається дослідженою надзвичайно слабо. «Хоча про окремі джерела написано в цілому багато, але стосовно загального розвитку церковного права до Нікейського собору дуже мало» [29, с. 1].

⁵ Найкращим виданням у багатьох аспектах залишається її видання В. Н. Бенешевичем [2], що відзначають навіть сучасні західні дослідники.

⁶ Погоджуючись з фактом перекладу Мефодієм Номоканону 50 титулів, Я. М. Шапов тим не менш виражає сумнів стосовно того значення цього факту для слов'янської церкви, який надавав цьому факту О. С. Павлов. Він спирається у цьому на свій огляд думок різних дослідників [18, с. 83-86].

⁷ Бенешевич виокремив три фази розвитку цього Номоканону: 1) поєднання «Синагоги» і «Збірки», додаток текстів з Дигест, Кодексу та Афанасія, 3) додаток канонів нових синагиг, обмеження розміру тексту (не раніше 9 ст.) [2, с. 292-321].

Список використаної літератури

1. Бенешевич В. Н. Древнеславянская Кормчая в XIV титулах без толкования.– Ч. 1.– СПб., 1906.– 479 с.
2. Бенешевич В. Н. Синагога в 50 титулах и другие юридические сборники Иоанна Схоластика.– СПб., 1914.– 362 с.
3. Варьяс М. Ю. Краткий курс церковного права.– М.: МЗ Пресс, 2001.– 128 с.
4. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности.– М.: Международные отношения, 1998.– 400 с.
5. Книга правил святых апостолов, Вселенских і Помісних Соборів і святых Отців.– К., 2008.– 368 с.
6. Лафитский В. И. Сравнительное правоведение в образах права.– Т. 1–2.– М.: Статут, 2010.
7. Леже Р. Великие правовые системы современности.: сравнительно-правовой подход. 2-е изд.– М.: Вольтерс Клувер, 2010.– 592 с.
8. Лотоцький О. Українські джерела церковного права.– Варшава, 1931.– 320 с. Ел. ресурс: <http://elib.nplu.org/object.html?id=8662>
9. Лук'янов Д. В. Релігійні правові системи в сучасному світі.– Х.: Право, 2015.– 352 с.

10. Медведев И. П. Правовая культура Византийской империи.– СПб., 2001.– 576 с.
11. Павлов А. С. Курс церковного права.– СПб.: Лань, 2002.– 384 с.
12. Павлов А. С. Номоканон при большом требнике: его история и тексты, гречески и славянски с объяснительными и критическими примечаниями.– М., 1897.– 520 с. Ел. ресурс: <http://books.e-heritage.ru/book/10073127>
13. Соболевский О. Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии.– СПб, 1910.– 297 с.
14. Троицки С. В. Спор Старог Рима са Новим. Посебно издание Српске Академиче Наука.– Кн. СССXXXII.– Београд, 1960.
15. Цвайгерт К., Кёртц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. Т. 1. Основы; Т. 2. Договор. Неосновательное обогащение. Деликт.– М.: Международные отношения, 1998.
16. Цыпин В. А. Курс церковного права. Учебное пособие.– Клин: «Христианская жизнь», 2004.– 703 с.
17. Шевцов С. П. Канонічне (церковне) право // Філософія права і загальна теорія права.– № 1–2.– Київ, 2016.– С. 252–266.
18. Шапов Я. Н. Византийское и южнославянское правовое влияние на Руси в XI–XIII вв.– М.: Наука, 1978.– 292 с.
19. Chrysos E. Der sog. 28 Kanon von Chalcedon in der “Collectio Pisca” // Annuarium historiae concilliorum.– Roma, 1975.– № 7.– P. 109–117.
20. Glenn H. P. Legal Traditions of the World.– NY.: Oxford University Press, 2010.– 418 p.
21. Kaiser D. H. The Growth of the Law in Medieval Russia.– Princeton University Press, 1980.– 309 p.
22. Kaufhold H. Sources of Canon Law in the Eastern Churches // The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500. Ed. by W. Hartmann and K. Pennington.– Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2012.– P. 215–342.
23. Law and Society in Byzantium: Ninth-Twelfth Centuries. Ed. by A. E. Laiou and D. Simon.– Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1992.– 267 p.
24. Ohme H. Sources of the Greek Canon Law to the Quinisext Council (691/2): Councils and Church Fathers // The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500. Ed. by W. Hartmann and K. Pennington.– Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2012.– P. 24– 114.
25. Troianos S. Byzantine Canon Law from the Twelfth to the Fifteenth Centuries // The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500. Ed. by W. Hartmann and K. Pennington.– Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2012.– P. 170–214.
26. Troianos S. Byzantine Canon Law to 1100 // The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500. Ed. by W. Hartmann and K. Pennington.– Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2012.– P. 115–169.
27. Viscuso P. Orthodox Canon Law. 2nd ed.– Brookline, Mass.: Holy Cross Orthodox Press, 2006.– 178 p.

28. Wagschal D. F. The Nature of Law and Legality in the Byzantine Canonical Collections 381–883. Doctoral thesis, Durham University, 2010.– Available at Durham E-Theses Online: <http://etheses.dur.ac.uk/468/>
29. Wessel S. (2012) The Formation of Ecclesiastic Law in the Early Church / The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500. Ed. by W. Hartmann and K. Pennington, Washington, DC, The Catholic University of America Press, pp. 1–23.

Сергей Шевцов

ПРАВОСЛАВНАЯ ПРАВОВАЯ ТРАДИЦИЯ

Статья посвящена общему обзору истории формирования православной правовой традиции. В статье рассматривается история возникновения правовых норм и их кодификации, обозначены основные этапы этого становления и некоторые характеристики церковной правовой системы. История источников права включает краткое рассмотрение Древней церкви, церкви периода Византийской империи и современной Восточно-православной церкви, в первую очередь со стороны Украинской православной церкви.

Ключевые слова: каноническое право, право церковное, норма, канон, церковь, правило, закон, христианство, православие.

Sergii Shevtsov

THE ORTHODOX LAW TRADITION

The article is devoted to a general overview of the history of the formation of the Orthodox legal tradition. The article discusses the history of the emergence of legal norms and their codification in the ancient Christian Church, outlines the main stages of its formation and some characteristics of the ecclesiastical legal system. The author pays special attention to the emergence and legitimation of sources of ecclesiastical law. The article identifies three main periods: the Ancient (united) Christian Church, the Church of the period of the Byzantine Empire, the Eastern Orthodox Church after the fall of Byzantium. In the early period, a tradition arises which includes the canons of the apostles, the canons of ecumenical councils, the canons of local cathedrals, and the canons of fathers. This order is maintained in the future. «Nomocanon 14 Titles» that was created over 7–9 centuries and received its final codification at the end of the 9th century, is considered as a fundamental legal document of the Eastern Christian Church. Particular attention is paid to the process of perception of the Byzantine legal tradition by the Slavic states. In Kyivskaja Rus', the first ecclesiastical legal norms arise on the basis of translations from the Bulgarian and Serbian sources. Own Russian legal tradition is

formed only in a later period. The area of sources of law can serve as an illustration of the complex relationship between the Greek and Russian branches of the Orthodox Church. The author focuses primarily on the current legal status of the Ukrainian Orthodox Church. The article discusses in general terms the process of forming the legal norms of the Eastern Christian Church. In the Moskovskoe tsarstvo period (15–17 centuries), some attempts were made to present the ecclesiastical law as a single legal system, but these attempts did not lead to success. In the later period, the Church limited itself to the systematization of the entire existing heritage. The author characterizes the current legal status of the Orthodox Church as unsatisfactory.

The author of the article especially points out that the problems of legal awareness have practically been studied neither for the Byzantine Empire nor for the Russian Empire and modern Ukraine.

Keywords: Canonical law, church law, norm, church, canon, rule, law, Christianity, Orthodoxy.

References

1. Beneshevich V. N. (1906) Drevneslavyanskaya Kormchaya v XIV titulakh bez tolkovaniya [Old Slavic Tumbler in XIV titles without interpretation], ch. 1, *Sankt-Peterburg*, 479 p.
2. Beneshevich V. N. (1914) Sinagoga v 50 titulakh i drugiye yuridicheskiye sborniki Ioanna Skholastika [Synagogue in 50 titles and other legal collections of John Scholastic], *Sankt-Peterburg*, 362 p.
3. Varyas M. Yu. (1998) Kratkiy kurs tserkovnogo prava [Short course of church law], *Moskva*, MZ Press, 128 p.
4. David R., Zhoffre-Spinozi K. (1998) Osnovnyye pravovyye sistemy sovremennosti [The main legal systems of modern times], *Moskva*, Mezhdunarodnyye otnosheniya, 400 p.
5. Kniga pravil svyatikh apostoliv, Vselenskikh i Pomisnikh Soboriv i svyatikh Ottsiv (2008) [The Book of the Rules of Holy Apostles, Ecumenical and Other Congregations and Holy Fathers], *Kyiv*, 368 p.
6. Lafitskiy V. I. (2010) Sravnitel'noye pravovedeniye v obrazakh prava [Comparative law in the images of law], tt. 1–2, *Moskva*, Statut.
7. Lezhe R. (2010) Velikiye pravovyye sistemy sovremennosti: sravnitel'no-pravovoy podkhod [The Great Legal Systems of the Present: Comparative Legal Approach]. 2-ye izd., *Moskva*, Vol'ters Kluver, 592 p.
8. Lototskiy O. (1931) Ukrainski dzherela tserkovnogo prava [Ukrainian Pope of Church Law]. *Varshava*. 320 p. El. resurs: <http://elib.nplu.org/>

- object.html?id=8662
9. Lukiyanov D. V. (2015) *Religiyn'i pravov? sistemi v suchasnomu svit? [Religious legal systems in the modern world]*, *Kh.*, Pravo, 352 p.
 10. Medvedev I. P. (2001) *Pravovaya kul'tura Vizantiyskoy imperii [Legal culture of the Byzantine Empire]*, *Sankt-Peterburg*, 576 p.
 11. Pavlov A. S. (2002) *Kurs tserkovnogo prava [The course of church law]*, *Sankt-Peterburg*, Lan, 384 p.
 12. Pavlov A. S. (1897) *Nomokanon pri bol'shom trebnike: yego istoriya i teksty, grecheski i slavyanski s obyasnitelnyimi i kriticheskimi primechaniyami [Nomocanon with a great shabber, its history and texts, Greek and Slavic, with explanatory and critical notes]*, *Moskva*, 520 p. El. resurs: <http://books.e-heritage.ru/book/10073127>
 13. Sobolevskiy O. (1910) *Materialy i issledovaniya v oblasti slavyanskoy filologii i arkeologii [Materials and research in the field of Slavic philology and archeology]*, *Sankt-Peterburg*, 297 p.
 14. Troitski S. V. (1960) *Spor Starog Rima sa Novim [The dispute of old Rome with the new one]*, *Posebno izdanye Srpske Akademshche Nauka*. kn. CCCXXXII, *Beograd*. p. 68.
 15. Tsvaygert K., Kortts Kh. (1998) *Vvedeniye v sravnitel'noye pravovedeniye v sfere chastnogo prava. t. 1. Osnovy; t. 2. Dogovor. Neosnovatel'noye obogashcheniye. Delikt [Introduction to comparative law in the field of private law, Vol. 1. Basics. Vol. 2. The contract. Unjust enrichment]*, *Moskva*, *Mezhdunarodnye otnosheniya*.
 16. Tsy-pin V. A. (2004) *Kurs tserkovnogo prava. Uchebnoye posobiye [The course of church law. Tutorial]*, *Klin*, *Khristianskaya zhizn*, 703 p.
 17. Shevtsov S. P. (2016) *Kanon?chne (tserkovne) pravo [Canonical (Ecclesiastical) Law]*. *Filosofiya prava i zagalna teoriya prava*. № 1-2, *Kyiv*, pp. 252–266.
 18. Shchapov Ya. N. (1978) *Vizantiyskoye i yuzhnoslavyanskoye pravovoye vliyaniye na Rusi v XI–XIII vv. [Byzantine and South Slavic legal influence on Russia in the XI–XIII centuries]*, *Moskva*, *Nauka*. 292 p.
 19. Chrysos E. (1975) *Der sog. 28 Kanon von Chalcedon in der "Collectio Pisca"*. *Annuario historiae concilliorum*. № 7, *Roma*, pp. 109–117.
 20. Glenn H. P. (2010) *Legal Traditions of the World*, *NY*, *Oxford University Press*, 418 p.
 21. Kaiser D. H. (1980) *The Growth of the Law in Medieval Russia*, *Princeton*, *University Press*, 309 p.
 22. Kaufhold H. (2012) *Sources of Canon Law in the Eastern Churches*, *The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500*, ed. by W. Hartmann and K. Pennington, *Washington, DC*, *The Catholic University of America*

- Press, pp. 215–342.
23. Laiou A. E. and Simon D. (ed.) (1992) *Law and Society in Byzantium: Ninth–Twelfth Centuries*, ed. by A. E. Laiou and D. Simon, *Washington, DC*, *Dumbarton Oaks Research Library and Collection*, 267 p.
 24. Ohme H. (2012) *Sources of the Greek Canon Law to the Quinisext Council (691/2): Councils and Church Fathers*, *The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500*, ed. by W. Hartmann and K. Pennington, *Washington, DC*, *The Catholic University of America Press*, pp. 24–114.
 25. Troianos S. (2012) *Byzantine Canon Law from the Twelfth to the Fifteenth Centuries*, *The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500*, ed. by W. Hartmann and K. Pennington, *Washington, DC*, *The Catholic University of America Press*, pp. 170–214.
 26. Troianos S. (2012) *Byzantine Canon Law to 1100*, *The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500*, ed. by W. Hartmann and K. Pennington, *Washington, DC*, *The Catholic University of America Press*, pp. 115–169.
 27. Viscuso P. (2006) *Orthodox Canon Law*. 2nd ed., *Brookline, Mass.*, *Holy Cross Orthodox Press*, 178 p.
 28. Wagschal D. F. (2010) *The Nature of Law and Legality in the Byzantine Canonical Collections 381–883*. Doctoral thesis, *Durham*, *Durham University*. Available at *Durham E-Theses Online*: <http://etheses.dur.ac.uk/468/>
 29. Wessel S. (2012) *The Formation of Ecclesiastic Law in the Early Church*, *The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500*. Ed. by W. Hartmann and K. Pennington, *Washington, DC*, *The Catholic University of America Press*, pp. 1–23.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2018.

Стаття прийнята 30.05.2018.